

Mojoj voljenoj sestri Mladenki i
mom dragom teći Draganu.

Ma gde da ste, znam da ste nasmejani.

Predgovor

SVRATITI U SMRT

*Look back on time with kindly eyes,
He doubtless did his best;
How softly sinks his trembling sun
In human nature's west!*

Emily Dickinson

(Pogledaj vreme s miloštom,
On dade najbolje;
Što nežno roni sunce na
Zapad ljudske prirode!)¹

Kad pišete o romanu koji govori o isticanju dodeljenog nam vremena; o romanu koji dočarava kako se duša koja bleđi uporno otima ništavilu i zaboravu, pa ih na kraju i pobedi; o romanu koji se najvećim svojim delom odigrava na groblju a ipak pomno beleži lepotu netaknute prirode, ptice, bube i bilje; kad pišete, dakle, o tom i takvom romanu, ne možete da se ne setite nje, pesnikinje koja je sa smrću bila

¹ Prevod V. G. P.

čudnovato prisna, jednako koliko i sa prirodom. Citirani stihovi Emili Dickinson nisu, niti treba da budu, primer kriptičnog jezika koji je paravan za konfuzne misli; u pitanju je viši vid reda koji se mora intuitivno prihvatiti, a ne racionalno odgonetati. O smrti, i svakom drugom završetku uostalom, kako i *Izbledele duše* pokazuju, može se misliti samo u okvirima zakona priče, ne zakona logike.

Logika izdaje svakog autora koji piše o smrti. Nimalo neobično, jer zagonetka smrti počinje da deluje najpre u našem nerazumevanju vremena. Očekivali biste da je Vreme kakvim ga vidi Dickinsonova baš muškog pola, jer muškog pola je i Bog, koji je za nju, u drugoj jednoj pesmi, „provalnik, bankar, otac“, neko koga valja i poštovati i izgrditi. Paradoks pesme je neuhvatljiv, jer neumitna prolaznost u njoj nije surova, već uviđavna: vreme neizostavno prolazi, uprkos zavereničkoj želji svih nas da bude drugačije, ta muška prilika već je odmakla a mi to (ne stigavši da se načudimo drskosti pesnikinje što od nas tako nešto traži) moramo ljubazno razumeti. Vreme, taj nepoznati neko, čini najbolje što može, daje najbolje od sebe baš tako što nam surovo oduzima sve naše emotivne investicije. Emili Dickinson se ne libi da ljudsku prirodu meri kao fizički prostor, i da se orijentiše u njenim životnim ritmovima; zapad

je njen kraj, gde sunce, koje pripada vremenu, tone nežno i drhteći. Ako vreme ima i pol, onda i naše postojanje, i priroda naše ljudskosti, ima strane sveta.

Uvek lucidnija i senzibilnija od svojih čitalaca i tumača, te tako za korak ispred njih, Emily Dickinson piše poeziju u kojoj ushićenje i patnja imaju jednaku dubinu, kapric i odanost jednaku snagu, nestalnost duha i postojanost vere jednaku važnost. Sa punim pravom, Harold Blum govori o „oksimoronskom preplitanju zadovoljstva i bola“, o „debatu smrti i strasti“ u kojoj smrt neumitno pobeđuje.

I ne treba misliti da je poezija Emily Dickinson tek paradna smena euforije i disforije: njena argumentacija emocija ponavlja paradoksalnu slojevitost engleskih pesnika metafizičara, ne samo onda kad „oseća pogreb u svom umu“, ili kada smrt „ljubazno svrati“.

Zbog čega povezujem *Izbledele duše* sa poezijom Emily Dickinson? Ne samo stoga što ovaj roman odlikuje žudnja za životom slična onoj na koju misli pesnikinja kad kaže da su naši životi Švajcarska iz koje se, preko Alpa, čežnjivo gleda u Italiju. Junaci Jakovljevićevog romana željno gledaju u vreme pre smrti, prikupljajući čestice sećanja, snalazeći se u prepoznatljivom ali sablasnom predelu naših strahova skoro jednako dobro kao što se njegovi

pripovedači snalaze u šumi, selu, manastiru. Ova proza opisuje kako je živeti van života, na vlas udaljenosti od graničnog kamena koji deli egzistenciju od nepostojanja. Taj svet obavlja „zid od magle, beličasto-sive, uskovitlan, ustalasan sve do neba, gde se ulivao u olovno sivilo niskih oblaka“. Smrt nije kraj života, ona je njegov deo. Zapravo svako ko živi, kako bi to rekao Haruki Murakami, smrt udiše kao sitnu prašinu. Kao grinje.

Ovaj roman jeste melanholičan; pripovedanje teče u tonu elegije i primirene tuge; ali nigde nema rezigniranosti. U *Izbledelim dušama* govori se o uzaludnosti proračunate predaje i skrivenoj snazi uzaludne borbe. Junaci u romanu biraju dostojanstvo iznad svih interesa života i koristi. Ono što se čini nedokučivim jeste sledeće: zbog čega čak i sa one strane svih zemaljskih ambicija i potreba i dalje postoji želja da se osvoji moć? Ono što ohrabruje i umiruje jeste sledeće: nesebičnost i plemenitost iskupljuju i pojedinca i zajednicu u okolnostima i prostorima gde više nema etičkog razmeravanja.

Preplićući teme ljubavi, smrti i Boga, Emily Dickinson može da pesmu započne stihovima „Ne mogu da živim s tobom – / to bi bio život – “, i da potom objasni da „privilegija smrti“ ne može da se подели, da onoga kog volimo

možemo samo „sresti u rastanku“, jer nas deli „okean odškrinutih vrata“ i održava „bleda hrana – očajanje“. Očajanje je i u ovom romanu hrana koja omogućava da se vera vrati. Deda Miloje, mudrac po potrebi i nevolji, inače stabilni moralni centar *Izbledelih duša*, daje sažete i dragocene naznake kako da se živi u neživom: on kaže da mladost ne može biti zapreka smrti, on poučava novoumrlog Radovana zakonima sveta izbledelih duša. Otkriva mu mnogo i kada je malorek, daje mu upute i koordinate, smešta ga zbunjenog u prostor gde se, baš kao i kod Dickinsonove, ljudi sreću u rastanku, u dugom opraštanju.

Kada nas je Horacije upozorio da je sve samo podsmeh i prah a da nas čeka „jedna noć“, noć je podrazumevala san, a san je bio samo lepše i podnošljivije ime za smrt. Od Vilijama Šekspira do Vilijama Foknera (s Kalderonom de la Barkom između njih, koji decidirano tvrdi da je život san), spavanje je bilo i večiti odlazak i kratkotrajni odušak, dugi trenutak privremenog ništavila, možda preseljenje u prostor razjasnica koje rešavaju muku svakodnevnog života. Tema sna, povezanog sa smrću, činila se dovoljno egzaktnom, nepobitnom, razumljivom.

Gde je, međutim, granica sna i smrti? Gde se san jednostavno pretapa u smrt? Da li je smrt stanje definitivnog, konačnog smirivanja?

Da li je smrt – i to pitanje treba postaviti – *stanje* u koje se dospeva ili *mesto* na koje se stiže? Ako odlučimo da smrt ipak jeste neka druga *prostorna* dimenzija, da li ta granica koja se pređe ipak nije samo linija, nego je površina, teritorija koja može da primi makar onoliko vojnika koliko ih hita za Šekspirovim Fortinbrasom, da osvoji teritoriju nedovoljno veliku da im bude grobnica?

Mladen Jakovljević hvata se u koštac sa temom koja od Šekspirovog *Hamleta* do *Sabirnog centra* Dušana Kovačevića predstavlja piščev izazov i košmar: to je *ars moriendi*, veština umiranja, postupno preseljenje duše na onaj svet i suočenje sa obredima prelaza, sa ritualima opraštanja. S obe strane granice života i smrti, kako vidimo, vladaju rivalstvo, borba za moć i pohlepa, ali to nije ništa što čista duša ne bi umela da savlada. *Izbledele duše* su verovatni prvi srpski sjevremeni i savremeni moralitet. Ali, u ovom delu ima i elemenata bajke: elemenata začudnog, jezovitog, košmarnog, na trenutke i idiličnog. Onostrani svet je, i pored muke i tajanstva, mesto ispovedanja, ako ne prijateljstva; solidarnosti, ako ne lojalnosti; zdravog zajedničkog interesa, ako ne altruizma. Bajke bi trebalo da nas pripreme za neprijatna iskustva: u njih su ugrađene lekcije o ljubavi i smrti, ali i o svemu onome što ih određuje i

okružuje, a to su – zabrane. Funkcionisanje u zajednici podrazumeva spoznaju granica – poštovanje tuđe volje i tuđeg poseda, uočavanje razlika između stvarnosti i mašte, prošlosti i sadašnjosti, trenutka i večnosti. S druge strane, imajmo na umu da bajke nastaju u davnom vremenu kad je bilo manje ljudskih prava a više prirodnih opasnosti, u vremenu kad je smrt bila mnogo manje tabu, a više svakodnevnica. Bajka iz davnog vremena u kojoj se sabrano i mirno očituju paralelne dimenzije jeste i roman *Izbledele duše*.

Pripreme za smrt, za dugi nestanak i potpuni zaborav, odvijaju se u jednoj vrsti sabirnog centra, na groblju, u čvrstom obuhvatu magle. Dodir s tom maglom boli, i iz nje se ne da izaći. Skup izbledelih duša o kojima pripoveda mladi, neumrli Radovan (bolje rečeno *nedomrli*, jer on postoji u nedefinisanim prostoru života u smrti), i kojima pokušava da pomogne, ponaša se kao svaka zajednica ostavljena na cedilu: tu ima i ogovaranja i očajanja, i straha i malodušnosti, zadavanja bola i trpljenja nasilja. Radovan se budi u nekom svetu koji mu je i poznat i stran, u koji ne zna kako je dospao. Čini mu se da sanja sopstvenu smrt. Čiča Miloje je pravedan i strog, odmeren i mudar, a Radovan ga doživljava kao sigurnog i važnog vodiča, kao jedini siguran kompas u tom svetu.

Pripreme za smrt su pripreme za užas praznine. No, u toj praznini se zbiva toliko toga... Vreme upada Turaka u Srbiju, nesigurno doba, strahovi uslovljeni neznanjem i ovlašnom slutnjom da paralelni svetovi nisu samo oni odobreni od Boga, nego da postoji svet magije i veštičluka koji remeti odnose sile i sudbine, sve to upečatljivo predstavlja ovaj roman. Na prelasku iz osamnaestog u devetnaesti vek, svet u kome „oće čuma čanke da zagrebe kad su neoprani“ suočava se sa postojanjem jedne druge dimenzije, koju u ograđenom groblju nastanjuju izbledele duše: mrtvi na koje se sećanje čuva samo dok ima ko da im upali sveću, makar jednom godišnje. Čiča Miloje kaže: „Dok ti pale miran si, kad prestanu izblediš i više te nema“, „ne ideš niđe, nego te prosto više nema“.

Srećemo u tom omeđenom i opsadenom svetu Milomira, kog je već pominjana čuma odnela pod zemlju, Canu koja je toliko bleđa i lagana „kao da držiš prazan rukav“, i glavnog zlodejnika Vidoja Savića, prvoupokojenog, jedna od onih sablazni koje noću šetaju po šumi u beloj košulji. On počiva pod kapelom, prvi zakopan na groblju, a „neko“ je hteo da mu iščupa srce. U pitanju je mračna povest koja će se čitaocu tek razotkriti, nakon što shvatimo da i tamo gde prestaju ovozemaljske zaokuplje-

nosti prolaznim stvarima duše bivaju žrtvama interesa uronjenih u rizik prokletstva i zaborava. Dva narativna toka, dva glasa u romanu, pripadaju svetu živih i svetu mrtvih, mladić Radovan je između dva sveta, a pop Branko odškrinuo je vrata koja vode iz sveta živih u nepoznato, ne mogavši da ih ikad više zatvori. Jezička rekonstrukcija govora zapadne Srbije, jezik koji su, kako kaže autor, „pojele godine“, svakako je dodatni element granične egzistencije u ovom romanu.

I paradoksalno i utešno može zvučati teza da je smrt u *Izbledelim dušama* u isti mah i problem, i rešenje problema: smrt vreba da otme i odnese, ali istovremeno daje i način da se izdrže pritisci koji dolaze spolja. Roman je snoviđenje u sjevremenost koja deluje kao kratki interval vremena koje nastupa posle smrti. Ovaj roman se okončava tek kad se dogodi neshvatljivi i paradoksalni proces *gašenja Radovanove smrti* pred povratak u novi život.

Mladen Jakovljević nas uvodi u svet koji je dovoljan samom sebi i koji sam sebe objašnjava kako pripovedanje teče: ta je naoko lako postignuta samodovoljnost ionako jedan od postulata romanesknog stvaralaštva. Sa druge strane, autor se više oslanja na svoju maštu nego na erudiciju i poznavanje činjenica, osećajući da do prostora kolektivnog milenijumskog pamćenja

stižemo samo preko mešavine telepatije i empatije. Posthumno postojanje predstavlja se kao činjenica, kafkijanski verodostojno apsurdno i apsurdno verodostojno, bez imalo pompeznosti i dramatičnosti. Ali zato sa mnogo nostalgije i bolećivosti.

I kada govori o Radovanovoj egzistencijalnoj anksioznosti, autor zapravo osvetljava momenat tuge, zapravo progovara o suočenju sa gubitkom drage osobe, a gubitak je tegoban proces u kom se uvek traga za kompenzacijom: iskustvo o ambivalenciji žalovanja dopunjava elementima egzistencijalnog konflikta, ne baveći se samo nastojanjem preminulih da sebi produže život u sećanju. Jakovljević je istovremeno nadrealan i lucidan. On prepoznaje potrebu junaka da sačuvaju makar sećanje na telesnost:

Tek sada, kada sam ostao bez tela, uvideo sam koliko mi znači. Koliko se prazno osećam što ga više nemam. Što uopšte ne znam šta je s njim. Sad imam samo ovo poluizbledelo, koje me, očigledno, neće još dugo služiti i držati mi um i misli ove moje na okupu da se ne raspu u ništavilu i zaboravu.

U bezizlazu svih tumačenja, delo Emili Dickinson možda najbolje objašnjava njen stav da je objavljivanje pesama stavljanje duše „na aukciju“. Šta najbolje objašnjava roman Mla-

dena Jakovljevića? Možda sama svest o tome da smrt nema nikakvu vlast; možda priznanje da je zaborav najveći antropološki strah; a možda je ključ za razumevanje izgubljen u našem ličnom doživljaju smrti i gubitka, pa treba da ga potražimo tamo, daleko od ništavila i zaborava.

Vladislava Gordić Petković

IZBLEDELE DUŠE